Et fag i splid med sig selv

Antikvarisk eller pragmatisk historiebrug?

Af Bernard Eric Jensen

Historikere har karakteriseret deres fag forskelligt igennem tiderne. En af de mere markante beskrivelser var den, som Povl Engelstoft (1876-1961) udarbejdede i begyndelsen af 1940erne. Den indgik som en del af fremstillingen af *Den videnskabelige Kultur*, der igen var en del af det store samleværk *Danmarks Kultur ved Aar 1940*, der udkom mellem 1941 og 1943. Engelstoft karakteriserede sit fag på denne måde:

> *Det gælder Historie mere end de fleste andre Videnskaber, at den har et Dobbeltansigt.*
> *Indadtil har den Blikket ufravendt rettet mod Sandheden, Erkendelsen, den nøjeseende og retfærdige Forstaaelse af, hvad der egentlig er sket. Den, der tjener Klio, 'Musen med den alvorlige Pande", maa hærde sit Sind mod Lidenskab og Frygt, maa sætte al sin Vilie ind paa at drage Sandhedens Honing ud af Kilderne, det være sig Folianter og Pergamenter eller Aviser og Regeringsakter. Han har kun én Herre, og det er Erkendelsen.*
> *Men udadtil – ingen Videnskab er som Historien blevet taget i det levende Livs Tjeneste. De Resultater, der blev Frugten af Videnskabens Cellearbejde, er blevet omformet til Partiprogrammer, er skrevet paa Faner, der vajede over marcherende Masser, har tændt flammende Lyn for et Folk og har sænket det ned i Mørke. I en Nations gladeste og sorteste Timer har Historien rakt den sin Haand, til Jubel, til Kamp, til Trøst.*
> *Derfor er Historieforskningen og Historieskrivningen en stor og betroet og farlig Gerning. Derfor maa den, der vil studere deres Udvikling i en bestemt Periode, altid have Blikket rettet baade (...) mod Arbejdet*

for Sandhedens Erkendelse og mod Frugterne, der blev rakt Folket. (Engelstoft 1943 s.155)

Povl Engelstofts fagkarakteristik kom til at fremstå som udglattende, fordi han valgte at bruge et dobbeltansigt som den billeddannende metafor. Med samme udgangspunkt kunne han også have beskrevet det som et ambivalent eller tvetydigt fag – eller ligefrem et fag, der er i spild med sig selv. For – som det fremgik af hans karakteristik – blev historikere stillet overfor den fordring, at de på samme tid at skulle virke i to vidt forskellige verdener – hver med deres normer og idealer.

To spørgsmål melder sig i forlængelse af Povl Engelstofts fagforståelse. Det første vedrører et sagforhold: hvordan kan nævnte dobbelthed bedst forstås og forklares? Et svar må søges i fagets historie. Det andet spørgsmål har en anden karakter. Det drejer sig om en identitetspolitisk problemstilling: hvordan skal nutidens historikere stille sig til nævnte dobbelthed? At svare herpå fordrer, at historikere skal træffes et fagligt identitetsvalg. Vil de fastholde og videreføre et ambivalent historiefag? Eller vil de snarere satse på en omprofilering af det?

Pragmatisk kontra antikvarisk historiebrug

Der finder forskellig slags historieinteresse. Der kan skelnes mellem en pragmatisk og en antikvarisk historiebrug, og det er det er forskellen mellem disse, der bedst forklarer dobbelt- eller tvetydigheden i Povl Engelstofts fagkarakteristisk. Det er derfor også vigtigt at være opmærksom på, at selve ordet 'historie' kan og er blevet forstået på flere måder. Det vil sige, at den betydning, som begrebet 'historie' tilskrives, udgør en foranderlig størrelse – det har betydet noget (delvis/meget) forskelligt til forskellige tider og i forskellige miljøer.

Blandt folk flest er en pragmatisk historieinteresse den mest fremtrædende, men også blandt fortalere for en humanistisk tilgang til studiet af historie har den været normen. I så fald interesser man sig for historie, fordi man forventer at kunne bruge den erhvervede indsigt i fortidige personers liv og forhold i sin egen livshistorie og hverdagsliv. Den tilgang kaldes *historia magistra vitae* – historie som en livets læremester. Den bagvedliggende forestilling er, at mennesker vil kunne blive bedre til at frembringe historie ved at studere historie.

Det er dog ikke alle, der tænker i de baner. Der er også de lærde, som har afvist forestillingen om, at studiet af fortidige forhold og forløb instrumentaliseres – dvs. det skal have en brugs- eller nytteværdi. Sådanne lærde har betragtet sig som antikvarer – dvs. forskere, for hvem det at udforske fortidige personers liv og forhold har en værdi i sig selv. De var fortidselskere og studerede derfor historie *con amore*. Også blandt lægfolk gør en antikvarisk historieinteresse sig gældende; de fascineres af rariteter (dvs. gamle og sjældne sager) på grund af deres ælde og særlige aura.

Konflikten mellem en pragmatisk og antikvarisk historiebrug har været et tilbagevendende tema i fagets historie, men måden, hvorpå disse tilgange er blevet forstået og begrundet, har været forskellig til forskellige tider.

En filologisk antikvar kontra en filosofisk historiker

Går vi små 300 år tilbage, havde konflikten mellem antikvarisk og pragmatisk historiebrug karakter af en konflikt mellem to forskellige slags historikere, der virkede inden for samme lærde miljø. På den ene side var der den filologiske antikvar, på den anden den filosofiske historiker.

Der kan sættes navne på de to slags historikere: Hans Gram (1685-1748) var den filologiske antikvar, Ludvig Holberg (1685-1754) den filosofiske historiker. De havde begge startet med at studere teologi ved Københavns Universitet, men hvor Gram skiftede studieretning og endte med at tage magistergraden i klassisk filologi, dér færdiggjorde Holberg sin teologiske kandidateksamen. Gram blev først professor i græsk og blev siden hen tillige leder af Det Kongelige Bibliotek og kongelig historiograf. Holberg var først professor i metafysik, dernæst i latin for endelig i 1730 at blive professor i historie og geografi.

Gram var en profileret videreführer af den antikvariske lærdomstradition. En antikvar (på engelsk: an antiquarian) var en lærd fortidselsker, og de lærde havde oprindeligt rettet deres opmærksomhed mod materielle levn fra den græsk-romerske oldtid, men udvidede siden hen deres interessefelt til også at omfatte levninger fra den nordiske oldtid. Den islandske lærde Arni Magnússon (1663-1730) blev fx i 1701 'professor philosophiæ et antiquitatum Danicarum' (i filosofi og danske antikviteter) – og det var ham, der indsamlede islandske håndskrifter og grundlagde en berømt samling heraf ved Københavns Universitet.

Også Hans Gram var en ivrig samler, der opsporede sjældne manuskripter og bøger, der blev erhvervet til samlingerne på Det Kongelige Bibliotek.

Det var filologisk tekstkritik og historisk kildekritik, der stod i centrum for Grams arbejde, men kun sjældent følte han sig foranlediget til at redegøre for, hvad der var drivkraften bag hans lærde studier. Da han i 1745 i Det Københavnske Selskab for Lærdoms og Videnskabers Elskere holdt et foredrag *Om Kong Knud den Stores Reise til Rom, hvad Aar den er skeet*, kom han dog ind på netop det spørgsmål:

> *Til sidst, motte vel ogsaa nogen findes, der vilde spørge, hvortil nytter nu alt dette? Og er saadant vel en Times, end sige nogle Dages Studeringer, Læsen og Skrifven værdt, hvad heller Kong Knud, som i 700 Aar og mere har været død, var anno 1027 i Rom, eller 1031? Jeg svarer, det jeg gierne tilstaar, at for den allerstørste Deel Mennesker i Verden er dette en heel unyttig Ting. (...) [Men] skal Historien være sand og god Videnskab, og et alvorlige Arbeide, da maae baade Aars-Tal og andre Data, saa og alle de Ting, som forekommer, examineres med den yderste Fliid og skarpeste, som mueligt er. (Gram 1745 s.51—53)*

Sådan tog en antikvars programerklæring sig ud midt i 1700-tallet. Historisk forskning var en seriøs og lærd beskæftigelse, der krævede megen tålmod og akribi. Det afgørende var, at forskeren på metodisk vis nåede frem til sikker viden om fortidige personer og forhold. Den efterprøvede og sikre viden kendetegnede god videnskab, og antikvarer fandt det upassende, hvis man satte spørgsmåls ved værdien af en sådan forskning.

Men der var også de lærde, der distancerede sig fra den antikvariske lærdomstradition. I *Introduction til Natur- og Folke-Rettens Kundskab* fra 1716 beklagede Ludvig Holberg sig åbenlyst over de skadelige virkninger, som en antikvarisk tilgang havde, når den blev taget i brugt i forbindelse med uddannelsen af ungdommen. I stedet for at give de unge nyttige kundskaber lod antikvariske lærde dem bruge deres tid på "den gamle fabelagtige Historie" og lod dem "Lære visse stykker hid og did" – dvs. udenad (Holberg 1913 s.520).

For Holberg var historie alt andet end en verdensfjern syssel. Det var snarere en særdeles nyttig virksomhed – noget helt afgørende, hvis man ville have bedre styr på sit eget liv. Han udgav i 1733 *Synopsis historiæ universalis* (universalhistorisk sammenfatning) til brug ved universitetet, og heri defineredes historie på følgende måde:

> *Quid est Historia? Historia est rerum præteritarum narratio, eum in finem susscepta, ut earum conservetur, qvibus ad bene beatéque videndum instruamur. (Hvad er historie? Historie er en fortælling om fortidige forhold med det sigte at bevare i erindringen om de forhold, som kan lære os at leve [moralsk] godt og lykkeligt). (Holberg 1928 s.13)*

Holberg var en vaskeægte *magistra vitae* historiker og bemærk derfor, at Holberg ikke brugte termerne 'historie' og 'fortid' som et sæt synonymer. Historie vedrørte kun videregivelsen af de fortællinger om fortidige forhold, der havde en brugsværdi i samtiden – altså kun det, der var erindringsværdigt. Følgelig var ikke enhver fortælling om fortidige forhold historie i Holbergsk forstand. Der skulle noget mere til.

For Holberg var historie og politisk dannelse sider af samme sag, og de historier, det var værd at videregive, ville alene være dem, der kunne gøre folk mere indsigtsfulde, handlingsduelige og ansvarlige, end de ellers ville have været. Og forudsætningen for, at en historiker vil kunne udvælge de brugbare fortællinger, var, at historikeren havde oparbejdet indsigt i, hvad der rørte sig i samtiden – dvs. at tage afsæt i en samtidsanalyse. Det var den forståelse af historie, Holberg foldede ud i en af sine *Epistler* (1748):

> *Jeg holder det Historiske Videnskab næst Guds Ord for den nyttigste og vigtigste af alle, naar det bliver læset med rette Øyen. Jeg lærer deraf at kiende Lande. Jeg lærer at kiende Mennesker. Jeg lærer at kiende mig selv. Ja, jeg lærer at spaa. Thi man kan af forbigangne Ting dømme om tilkommende, og derfor i visse Maader hver grundig Historicum for en Prophet. Moralske Betænkninger ere vel af stor Nytte; men Historien haver kraftigere Virkning, naar den læses med Skiønsomhed, og naar den er udi rette Skikkelse. (Holberg 1935 s.639)*

Det historiebegreb udfoldede Holberg ikke alene i sine lærebøger og epistler. Som indledning til tredje bind af hans hovedværk *Dannemarks Riges Historie* (1735) blev læserne præsenteret for en *Betænkning om Historier*, hvor historie blev lignet med:

> *(...) et Speil, hvorudi man af forbigangne Ting kan se og dømme om tilkommende, lære at kiende sig selv tillige med andre, og erhverve den*

solidste Kundskab udi Morale, Jure publico og Stats-sager, udi hvilken Henseende Historiers Læsning fornemmeligen recommenderes Regenter og høje Stands-Personer, som det allervigtigste af verdslige Studiis. (Holberg 1927 s.16-17)

Et splittet etnisk-nationalt historiefag

Går vi frem til 1830erne og 40erne, var det historiske miljø fortsat præget af konflikten mellem dem, der foretrak en antikvarisk tilgang, og dem, der ville videreføre *magistra vitae* traditionen. Men der var samtidigt ved at ske en afgørende ændring i måden at tænke historie på. Historikere var nemlig begyndt at tage afsæt i et etnisk folkebegreb, når de skrev historie. På den måde bidrog de til etableringen af det forestillede fællesskab, der gik under betegnelsen 'det danske folk'. Det skete ved, at der blev brugt, hvad der teknisk kaldes en identitetskonkret fremstillingsform – dvs. at der i selve fremstillingen blev indarbejdet henvisninger til et ganske bestemt fællesskab.

I så fald skrev afsenderen (en dansk historiker) en historie (om det danske folk) til brug for sine læsere (danske folk) – dvs. alle led i denne formidlingstrekant var dele af et og samme fællesskab. Når en dansk historiker gjorde brug af formulering som 'vore forfædre' og 'vor danske historie', blev der følgelig åbnet op for den mulighed, at læsere (danske folk) kunne identificere sig med den fortalte historie (om det danske folk) og begynde at sige til sig selv/hinanden: 'det drejer sig om mit/vort folks historie, det er her, at jeg/vi hører hjemme, og det er det folk, som jeg/vi må stå last og brast med'.

Men der fandtes i 1830erne og 1840erne to konkurrerende former for etnisk-national historieskrivning. Der var de folk, der gik ind for, hvad Lorenz Rerup har benævnt en 'litterær nationalisme' – dvs. hvor der blev taget afsæt i en forestilling om et dansk folk, men hvor dette folk ikke blev fremstillet som et politisk aktivt, men kun som et sprogligt-kulturelt subjekt. Og der var de liberale, der ville fremme en 'politisk nationalisme', hvor den bagvedliggende forestilling var, at folket var et politisk myndigt subjekt og derfor skulle have del i statens styrelse.

Den Danske Historiske Forening blev stiftet i 1839, og den begyndte fra 1840 at udgive et dansk Historisk Tidsskrift. Det var filologen Christian Molbech (1783-1857), der var drivkraften og ildsjælen bag dette projekt, og han blev da også tidsskriftets første redaktør.

> *Formaalet med den danske historiske Forening er: dels at vække historisk Aand og Interesse, deels at fremme historisk Konst og Talent, og historiske Studier og Arbeider, vel ikke udelukkende, men dog altid med nærmest Hensyn til Fædrelandet og den danske Litteratur; deels at medvirke til Opmærksomhed paa og Bevaring af danske historiske Dokumenter og andre Kilde-Skrifter, dels endelig at bevirke og fremme Udgivelsen af større nationale Arbejder, henhørende til Danmarks Historie, Geographie, Ethnographie og Archæologie. (Citeret efter Jørgensen 1939 s.38)*

At der var tale om en videreførelse af den antikvariske tradition fremgik ikke kun af, at den nye forening forpligtede sig på at indsamle og udgive danske historiske dokumenter. En af de andre opgaver, den tog på sig, var at udgive "en geogrphisk-ethnographiske og antiquarisk Beskrivelse af Kongeriget Danmark". Også foreningens medlemskreds viste, at foreningens etnisk-nationale profil var litterær snarere end politisk. Den havde i første række hvervet sine medlemmer blandt helstatens konservative grupperinger: embedsmænd (herunder præster) og godsejere, og det var ikke grupper, der ønskede at udfordre den enevældige kongemagt.

Situationen tog sig helt anderledes ud blandt datidens liberale grupperinger. Her søgte man målrettet at få ændret ved tingenes tilstand. Det blev åbenbart, da C.F. Allen (1811-71) udgav sin *Haandbog i Fædrelandets Historie* i 1840. Af hans forord og fremstilling fremgik, at Allen var en stor beundrer af Holberg:

> *Holberg blev ved sine Komedier og (...) sine historiske Skrifter den nyere danske Litteraturs Fader, og (...) han vandt (...) en Plads i Folkets Hjærte, hvorfra han aldrig vil fortrænges, saalænge det danske Folk bliver sig selv ligt. (Allen 1842 s. 520)*

Men når Allen skrev historie, gjorde han dog brug af en anden tolkningsramme end den, som Holberg havde benyttet. Forskellen fremgik af deres titler. Holbergs hed *Dannemarks Riges Historie* (1732-35), hvorimod Allen havde givet sit titlen *Haandbog i Fædrelandets Historie med stadigt Henblik på Folkets og Statens indre Udvikling* (1840). Hvor Holberg havde skrevet rigets historie, dér ville Allen skrive fædrelandets, og det blev defineret som det danske folks historie.

I 1840erne var begreberne 'rige' og 'folk' ikke et sæt sammenfaldende størrelser. Når Allens danmarkshistorie kunne fremstå som et angreb på den herskende samfundsorden, skyldtes det to forhold. Han betragtede dels den danske del af befolkningen i hertugdømmet Slesvig som en integreret del af det danske folk, og det kom til at fremstå som en politisk provokation, idet det sendte et signal om, at der var dem, der gerne så en ændring af kongerigets grænser.

Hertil kom, at Allens danmarkshistorie havde karakter af en indgribende historieskrivning – dvs. en fremstilling, der ikke kun behandlede fortidige forløb, men som også ville påvirke, hvordan den fremtidige udvikling ville komme til at forløbe. Et af de gennemgående temaer i danmarkshistorien var beskrivelsen af 'Folkekarakteren' eller 'Folkeaanden', og han bidrog på den måde til, at dele af befolkning kunne oparbejde en ny selvforståelse, og vel at mærke en, der pointerede, at det danske folk var et politisk aktivt subjekt. I håndbogens sidste kapitel opridsede Allen de sidste stadier i 'Folkeaandens Udvikling' og søgte at gøre det klart for sine læsere, at de stod på tærsklen til en ny æra i deres historie:

> *Oplysningen spredte sig mægtigen i alle Stænder, og Borgeren lærte at betragte sig ikke som en villieløs Maskine, men som et selvbevidst og selvvirksomt Medlem af Statssamfundet. Tidens Aand og store Verdensbegivenheder, nære og fjærne, bidroge ogsaa Deres til at udvikle den vaagnende Folkeaand og henvende Borgerens Opmærksomhed paa sit Forhold til Staten og det Offentlige. (Allen 1842 s. 616)*

Ifølge Holberg skulle den gode historiker bl.a. vise sit værd ved at fremlægge plausible bud på, hvordan fremtiden ville komme til at forme sig. Den idé holdt Allen fast i, da han skrev sin *Haandbog i Fædrelandets Historie*. Den blev afrundet med en skitse af, hvad Allen håbede på ville fremstå som en selvopfyldende profeti. Og mindre end ti år efter håndbogens udgivelse, var Allens profeti gået i opfyldelse: vedtagelsen af Junigrundloven i 1849 markerede enevældens ophør i kongeriget Danmark. Og Allen havde med sin *Haandbog i Fædrelandets Historie* ydet et bidrag hertil, idet hans værk havde været med at nære et sæt nye forventninger hos folk om, hvad fremtiden kunne/ville bringe – og en ny historiebevidsthed er en af forudsætningerne for at få kunne gennemføre en større politisk omkalfatring.

En ambivalent kontra en stålsat historiker

Når konkurrerende traditionsdannelser på samme tid satte deres præg på historikermiljøet i Danmark, er det ikke overraskende, at det ikke kun udløste en strid mellem to slags historikere – den antikvariske og den pragmatiske – men at det også kunne opstå en indre konflikt i den enkelte historiker. I så fald har vi at gøre med den ambivalente historiker – en, der fandt det vanskeligt afklare, hvilket fagligt ben han ville stå på.

Casper Paludan-Müller (1805.82) var en sådan historiker. I 1840erne havde han skrevet en kritisk anmeldelse af Allens *Haandbog i Fædrelandets Historie*, men det fremgår af en af hans dagbogsoptegnelse fra 1856, at han selv nærede en ambition om at kunne udarbejde et lignende værk – et, der også ville sætte sit præg på, hvordan det danske folks videre historie ville komme til at forløbe:

> *Et saadant Værk maatte paa een Gang gribe Alle, der havde Evne til at opfatte det, lære Folket at forstaa sin Nutid og ane sin Fremtid, og føre Historikerne bort fra det Underordnede til hvad der virkelige var værd at sætte sit Liv ind paa. Det kan ikke være Andet end at Fædrelandets Historie, saaledes behandlet (...) maatte blive af høi Betydning for Folkets Liv. (Paludan-Müller 1958 s.52)*

Efter at Caspar Paludan-Müller var blevet udnævnt til professor i historie i 1871, begyndte han imidlertid at distancere sig fra den antagelse, at en historiker også skulle beskæftige sig med sit folks nutid og fremtid. Det fremgår af de forelæsninger, han holdt i 1870erne: dels dem om *Indledning til Historiens Studium*, dels dem om *Dansk Historiografi i det 18de Aarhundrede*. Han var den første danske faghistoriker, der forsøgte teoretisk at begrunde, at faget kun skal beskæftige sig med fortiden – altså hvad der på tysk kaldes 'eine Vergangenheitswissenschaft'. I *Indledning til Historiens Studium* formulerede Paludan-Müller det på følgende måde:

> *Historie er Videnskaben om Menneskeslægtens Udvikling gjennem Fortidens Begivenheder. (...) Historien har kun Fortiden at behandle, den nærmere eller fjernere Fortid. Den skuer tilbage paa de tilbagelagte Stadier, betragter de vundne Resultater og opleder i dem Udviklingens Spor for at kunne følge dens Gang. Nutiden tilhører det praktiske Liv, ikke Historien; - endnu mindre har Historien med Fremtiden at gjøre. (Paludan-Müller 1991 s.36-37)*

I forelæsningerne over *Dansk Historiografi i det 18de Aarhundrede* blev det sagt på denne måde:

> *Historieskrivning har kun det afsluttede til Gjenstand, en Nutidshistorie er, ret beset, en Selvmodsigelse. (Paludan-Müller 1883 s.46)*

Når det drejede sig om at gøre et fortidsfikseret historiebegreb til normen blandt danske faghistorikere, var Caspar Paludan-Müller foregangsmanden. Men det fremgik af andre dele af hans *Indledning til Historiens Studium*, at han ikke kunne få sig selv til at skrotte *magistra vitae* traditionen helt. På linie med Holberg pointerede han, at folk ved at studere fortidige forhold kunne opnå indsigt i, hvor et menneske- og samfundsliv fungerer, han føjede derfor også til: "Derfor er Historiens Studium saa vigtig for Statsmanden" (Paludan-Müller 1991 s.37). Og når han kritiserede de historikere, der gjorde brug af en *magistra vitae* tilgang, føjede han samtidigt til: " Det bliver da ikke Historien, der belærer, men Forfatterne" (Sst. s.72). Der var altså ikke tale om en konsekvent afvisning af, at et historisk studium skulle sigte mod at frembringe nyttig viden.

Hvor Caspar Paludan-Müller havde et ambivalent forhold til *magistra vitae* traditionen, var der andre, der mere helhjertet ville videreføre den. Det gjaldt fx hans historikerkollega A.D. Jørgensen (1840-97), der i 1880erne skrev en ny danmarkshistorie til brug for især de danskere, der efter nederlaget i 1864 skulle leve under en tysk statsmagt.

Fyrretyve Fortællinger af Fædrelandets Historie udkom i 1882, og det blev straks også et særdeles populært værk i kongeriget. A.D. Jørgensen brugte helt samme betegnelse, som Allen havde benyttet: en fædrelandets historie, og i lighed med Allen var værket konciperet som en historie om det danske folk. Han var også – som Allen – en stor beundrer af Holberg, hvis liv og virke optog en af hans fortællinger. Og helt på linie med den tradition inden for dansk historieskrivning, var det afgørende for Jørgensen, at der af folkets hidtidige historie skulle kunne uddrages en nyttig og fremadrettet lære:

> *Vor Historie kan i sit omskiftelige Løb være os en uvurderlig Læremester i Taalmod og Fortrøstning (...). Guds Veje er uransagelige. Den tunge Tilskikkelse, han sendte det danske Folk [i 1864], har til visse i mange Maader været til Styrkelse og Vækkelse, til Inderliggørelse i*

> *Kærlighed til Fædrelandet, til Styrkelse af Folkets bløde og svage Sind og til Udvikling af dets rige aandelige Evne. Tiderne skifter og Menneskenes Sind forandres; vi kan ikke slippe det Haab, at det danske Sønderjyllands ulykkelige Skæbne en Gang vil formidles, at den Afgørelse, som mislykkedes 1864, endnu vil kunne opnaas som endelig Afslutning af dette Lands omskiftelige Historie. Den bør da kunne blive et Pant paa varig Fred og god Forstaaelse mellem beslægtede Folk nord og syd for den nationale Grænse, der er sat af Aarhundreders Udvikling, og som det ikke er vor Sag at gaa i Rette med. (Jørgensen 1915 s.532-33)*

På samme måde som C.F. Allen havde gjort det fire årtier tidligere, ville A.D. Jørgensen bruge sin danmarkshistorie til at øve indflydelse på den måde, hvorpå det danske folks fremtidige historie ville komme til at forløbe. Derfor blev fædrelandshistorien rundet af med at oprulle et fremadrettet scenarium for, hvordan forholdet mellem danskere og tyskere i grænselandet bedst ville kunne reguleres. Og på samme måde som ved Allens fremtidsvision kom Jørgensens til at fungere som en slags selvopfyldende profeti. Da den dansk-tyske grænse skulle drages på ny i 1920, besluttede et flertal af de danske politikere at holde fast i, hvad der havde været kernen i Jørgensens fremtidsvision, nemlig at gøre den til en sindelagsgrænse.

En tvetydig historiker

Kristian Erslev (1852-1930) var i en alder af 31 år blevet professor i historie ved Københavns Universitet, og da hans 25-års professorjubilæum oprandt i 1908 ønskede en kreds af hans elever at fejre ham på behørig vis. I den anledning skrev P. Munch (1870-1948), den radikale politiker og senere udenrigsminister, en karakteristik af Erslev som historiker til månedsskriftet *Det ny Aarhundrede*. Her fremhævede han følgende:

> *Hørup sagde en Gang: "det er bedre at skabe Historie end at skrive Historie" (...). Dette er overmaade sandt, men man kan svare dertil, at det at skrive Historie meget ofte tillige er at skabe Historie. Der ligger vel ikke saa overvættes stor Vægt paa, om den ene eller den anden Enkelthed af Fortidens Historie oplyses lidt mere eller lidt mindre rigtigt, men naar der ud af et paalideligere Kendskab til de mange Enkeltheder, vokser et nyt og sandere Syn paa Folkets gamle Historie, da betyder denne Omvurdering ofte overmaade meget for den nye Historie, der er ved at skabes. De Forestillinger, der lever i et Folk om dets For-*

> *tid, bestemmer jo i høj Grad dets Syn paa Nutid og Fremtid. (Munch 1908 s. 442)*

Ud fra en nutidig optik er det værd at bemærke, at Munch forstod historie på en måde, der ligner, hvad der i dag kaldes 'historiebevidsthed'. Hans ordvalg viser også, at han opfattede Erslev som en historiker med rødderne solidt plantet i en *magistra vitae* tradition. At det var velbegrundet, kom til at stå klart, da Erslev tre år senere udgav sit skrift om *Historieskrivning. Grundlinier til nogle Kapitler af Historiens Theori* (1911). I et kapitel heri behandlede han *Historiens Nytte* og fremhævede følgende:

> *Vi danske behøver (...) ikke at gaa uden for vore egne Grænser for at erkende, hvorledes Historieskrivning paavirker Nutidslivet. Hvor meget har danske Historikere ikke udrettet [i 1830'erne og 1840'erne] for at vække Forstaaelsen af, hvad vor folkelige Ejendommelighed betyder og hvorledes den skal styrkes, ja selve vort Program i Kampen mod den indtrængte Tyskhed, Ejdergrænsen, Selsvigs tusindaarige Danskhed, er jo formet eller i alt Fald straks knæsat og forsvaret af dansk Historieskrivning, hvad der baade er dens Ære og dens tunge Ansvar. Og ikke mindre vejer det til, hvad Historien har betydet for os gennem den grundtvigske Højskole. Om Historieskrivningens praktiske Indvirkning i hvert enkelt Tilfælde har været til Gavn eller Skade, kan man tvistes om, men at denne Virkning stadig findes, det kan ingen nægte, og der er sikkert ikke Grund til at tro, at det i Fremtiden vil stilles sig anderledes. (Erslev 1937 s.253)*

Kristian Erslev var helt på det rene med, at de (fleste af de) historier, som faghistorikere skrev, også søgte at påvirke, hvordan de historisk-sociale processer fremover ville komme til at forløbe. De var således optaget af at frembringe en for samtiden brugbar viden. Det gjaldt i øvrigt også for en del af Erslevs egen produktion.

Ikke desto mindre insisterede Kristian Erslev samtidigt på at definere historie som en videnskab, der alene skulle beskæftige sig med det fortidige. Det skete i *Historisk Teknik. Den historiske Undersøgelse fremstillet i sine Grundlinier* (1911/1926), hvor der videnskabsteoretisk blev skelnet mellem samtidsvidenskab (fx politik, økonomi, psykologi) og fortidsvidenskab. Det skete ved at legitimere historiefaget ved hjælp af et fortidsfikseret historiebegreb, om end hans begrundelse heraf var en ganske anden end den, som Caspar Paludan-Müller tidligere havde brugt:

> *(...) man maa overhovedet stille sig klart, at Historien ikke som andre Videnskaber har sit særlige Sagomraade; hvad der er Historie for os, var levende Nutid for vore Fædre; og hvad der sker i Dag, er i Morgen Historie. Træffende har Seignobos udtrykt dette ved at sige, at ingen Genstand er historisk uden 'par position', nemlig ved at være Fortid for den, der studerer den. (Erslev 1926 s. 3)*

Kristian Erslev var formentlig klar over, at han i 1911 søgte at forsvare et sæt historieteoretiske positioner, der fremstod som ret uforenelige, men i stedet for at arbejde videre med den teoretiske konflikt valgte han at legitimere sin position ved videnskabsteoretisk at skelne mellem historieforskning på den ene side og historieskrivning på den anden.

En historiker skulle det ene øjeblik være en fortidsforsker, der ikke behøvede at gøre sig overvejelser over, om den viden, der blev frembragt, havde en brugsværdi for folk i samtiden. Historieforskning blev hermed en videreførelse af den antikvariske lærdomstradition. Men når historikeren skulle fungere som historieskriver, var sigtet at øve indflydelse på samtiden ved at frembringe en brugbar og fremadrettet viden. Historieskrivning blev hermed en videreførelse af *magistra vitae* traditionen.

Et fag i splid med sig selv

Hvordan har historikermiljøet håndteret denne del af arven efter Erslev? Der kunne i princippet være tale om at forfølge en af tre strategier. Historikere kunne beslutte sig for (i) at holde fast i Erslevs skelnen og lade som om, at historieforskning og historieskrivning til sammen udgjorde en velordnet og modsigelsesfri helhed. Eller de kunne vælge (ii) at skrotte Erslevs skelnen ved at indordne historieforskning under historieskrivningen. Eller de kunne i stedet beslutte sig for (iii) at skrotte hans skelnen ved at underordne historieskrivning under historieforskningen. Alle tre strategier er blevet taget i brug i eftertiden.

Den første strategi var den, som Povl Engelstoft gjorde brug af i 1940erne. Han var selv en elev af Erslev, og hans fremstilling af fagets dobbeltansigt viser ikke kun, at han havde tilegnet sin lærers hele tilgang, men at han også loyalt søgte at videreføre den – altså at fremstille den som normen inden for historiefaget.

P. Munch satsede på den anden strategi. Det skete ved, at han slet og ret så bort fra det videnskabsteoretiske skel, som Erslev havde lagt for meto-

delæren i *Historisk Teknik* (1911/1926), og han søgte i stedet at knytte historie og samfundsvidenskab fagligt nærmere til hinanden. Formålet var at gøre disse videnskabers akkumulerede viden brugbar i samtiden, og det fremstår som Munchs forsøg på at videreføre en *magistra vitae* tænkning, om end den nu blev udlagt med afsæt i en positivistisk videnskabsopfattelse. Hele dette projekt blev søgt virkeliggjort ved at få oprettet et nyt Institut for Historie og Samfundsøkonomi, og Munch har i sine *Erindringer* beskrevet formålet hermed på denne måde:

> *I 1926 fik jeg oprettet Institut for Historie og Samfundsøkonomi. Det var min Opfattelse, at det Stof, der foreligger om Begivenheder og Forhold i den nyeste Tid, er saa rigt, at der er en vis Mulighed for derfra at hente en Opfattelse af den nærmeste kommende Tids Udvikling og for ved Fremstilling af denne at øve en vis Indflydelse på Begivenhedernes Gang. (Munch 1964 s.86)*

Erik Arup (1876-1951), endnu en af Erslevs elever, satsede derimod på den tredje – altså den stik modsatte strategi. Det skete ved, at han gjorde sig til talsmand for den faglige norm, at enhver faglig historieskrivning skal underordne sig den lærde historieforskning.

Den strategi udmøntede Arup i sin Erslev-nekrolog (1930), der dermed fik karakter af et åbent og flersidet opgør med hans egen lærer og forgænger. Erslevs skrift om *Historieskrivning* (1911) – påpegede Arup – havde ikke kun afdækket "den splittethed og utilfredshed, hvormed Erslev betragtede sin egen gerning."

> *[Erslev gik] endogsaa saa vidt som til ikke helt at ville nægte historieskriveren ret til at sige noget, der beror paa ren fantasi, og til at bifalde nogle ord af A.D. Jørgensen om, at vigtigere end korrektheden, som man dog aldrig kan naa fuldt, er varmen og inderligheden! (...) [Men – påpegede Arup opfølgende –] historieforskningen maa kræve, at historieskrivningen ganske underordner sig den; historieskrivningen tør intet sige, som historieforskningen ikke forud har godkendt eller som den vil foreløbig godkende, indtil bedre forskning fremkommer. (Arup 1977 s. 479-480)*

Der blev efterfølgende også udarbejdet givet en historiografisk legitimering af den position, som Arup havde indtaget. Det blev leveret af Ellen Jørgensen, der var ansat på Det Kongelige Bibliotek, og som tillige var re-

daktør af Historisk Tidsskrift fra 1924 til 1932. Legitimeringen skete gennem hendes to værkerne *Historieforskning og Historieskrivning i Danmark indtil Aar 1800* (1931) og *Historiens Studium i Danmark i det 19. Aarhundrede* (1943). Heri blev de historikere, der lod sig styre af en antikvarisk historieinteresse, kaldt for "den lærde Linie". De historikere, der satsede på en pragmatisk historiebrug, blev derimod beskrevet som: "Folk, hvis Syn på Fortiden var bestemt af deres Stade i Dagens Strid. De blev sat i Gang af den ildfulde Debat og de store Oplevelser", men de måtte samtidigt betale en pris herfor: "det subjective Moment var en Fare" (Jørgensen 1943 s.80).

I Ellen Jørgensens *Historiens Studium i det 19. Aarhundrede* blev Kristian Erslev gjort til det foreløbige kulminationspunkt, hvad angik etableringen af en dansk historievidenskab. Men ikke desto mindre valgte hun at afrunde det værk med åbent at kritisere Erslev, fordi han i sit skrift *Historieskrivning* (1911) – med hans egne ord – havde villet "bryde en Lanse for Historieskrivningens Frihed". Det havde forhindret ham i at fuldbyrde sin indsats for dansk historievidenskab. Han burde i stedet – mente Ellen Jørgensen – have ført den lærde tradition igennem til dens logiske slutpunkt ved at opstille den faglige norm, at al historieskrivning skulle indordne sig under den videnskabelige historieforskning – altså at "holde den strenge, uafhængige Forsken i Hvæd" (Sst. s.246).

Konflikten mellem en antikvarisk og en pragmatisk historiebrug hører imidlertid ikke kun fortiden til, den sætter fortsat sit præg på historikermiljøet i Danmark (Se fx Jensen 1997). Jeg nøjes med at give en enkelt modstilling fra de senere år – den markante forskel i udsyn og engagement, der er mellem værker som Gyldendal og Politikens *Danmarkshistorie* (1988-1991) og Søren Mørchs *Den sidste Danmarkshistorie* (1996).

Den seneste store danmarkshistorie blev redigeret af rigsantikvar Olaf Olsen (f.1928), der også forsynede den med en indledning, der bærer titlen *Den ny Danmarkshistorie* (1988). Det fremgår af den, at den ny danmarkshistorie gerne ville tilgodese både en antikvarisk og en pragmatisk historieinteresse. Olaf Olsen understreger derfor på den ene side, at den ny danmarkshistorie har et solidt fagligt fundament, og at den videregiver "den historiske forsknings seneste landvindinger". Men det fremgår også, at den ny danmarkshistorie skal komme en pragmatisk historiebrug i møde, det sker bl.a. ved, at Olaf Olsen citerer Holbergs programerklæring:

"Jeg holder det Historiske Videnskab næst Guds Ord for den nyttigste og vigtigste af alle."

Så for en første betragtning ser det ud, som om Gyldendal og Politikens *Danmarkshistorie* (1988-1991) søgte holde fast i den dobbelthed, som Povl Engelstoft gjorde til fagets særkende. Men nærlæser man indledningen, viser det sig, at der ikke gøres meget for at imødekomme en pragmatisk historiebrug. Den del af Olaf Olsens indledning havde snarere karakter af staffage end regelret varedeklaration. Han gjorde således intet forsøg på at identificere de punkter eller udfordringer, hvor den ny danmarkshistorie ville søge at påvirke læsernes samtidsforståelse og fremtidsforventninger. Hertil kom, at hele værket kapitulerede aldeles, hvad angik det at se en danmarkshistorie som et sæt sammenhængende og betydningsbærende fortælling. Det fremgik fx af det brugte periodiseringsprincip: de runde årstal – dvs. at periodiseringen var helt igennem arbitrær.

Helt anderledes stillede sagen sig med Søren Mørchs *Den sidste Danmarkshistorie* (1996), hvis undertitel var *57 fortællinger af fædrelandets historie*. Det var ikke kun titlen, der signalerede, at Søren Mørch havde sat sig for at videreføre den tradition for indgribende historieskrivning, som A.C. Allen og A.D. Jørgensen havde været fortalere for. Det galt så sandelig også hele indholdet af hans danmarkshistorie – en engageret og debatterende historieskrivning. Også i det værk havde Søren Mørch stillet sig den opgave at ville besvare et sæt spørgsmål, som hans læsere betragtede som relevante og påtrængende. Det drejede sig om især to spørgsmål: "Hvordan [blev] Danmark en nationalstat, og hvordan [kan] det være, at det er anderledes nu [?]" (Mørch 1996 s.13). Han havde følgelig tildelt sig selv den rolle, at han på folkets vegne ville søge at uddrage en lære af dets hidtidige historie.

Hvad er vejen frem?

Et historiefag er en foranderlig størrelse, og det har forandret sig i flere henseender i løbet af de sidste 300 år, og derfor har konflikten mellem en antikvarisk og pragmatisk historiebrug taget noget forskelligt ud – alt eftersom den har skullet udkæmpes inden for rammerne af en flerkulturel og enevældig statsdannelse eller i et mere homogent etnisk-nationalt demokrati. Og i dag er rammen igen ved at blive en noget anden: et flerkulturelt medborgerdemokrati i EU-regi.

Et historiefag er en menneskelig frembringelse, og det vil derfor kunne indrettes på forskellig vis, alt efter hvad fagfolkene ønsker at bruge det til. Der er derfor intet til hinder for, at faghistorikere kan vælge at satse på at dyrke den lærde form for antikvarisk historieforskning. Men de kan også beslutte sig for at ville videreføre og forny *magistra vitae* traditionen ved at satse på en pragmatisk tilgang. Kun på et punkt, kan der siges noget med en rimelig sikkerhed, Det er: hvis faghistorikere vil have folk uden for deres egen fagkultur i tale, er vejen frem at få opprioriteret en pragmatisk historieinteresse og historiebrug. Det viser den foreliggende forskning.

Og forklaringen er for så vidt enkel nok. Den tyske historiker Reinhart Koselleck (1923-2006) har udarbejdet en skitse af *magistra vitae* tilgangens historie, og i den giver han følgende prægnante karakteristik af den traditionsdannelse inden for historiefaget:

> *So galt die Historie, für rund zwei Jahrtausende, als eine Schule, ohne Schaden klug zu werden. (For rundt regnet to tusind år fungerede historieskrivning som en skole, hvor man kunne blive klogere uden at komme til skade) (Koselleck 1979, s.39)*

Studiet af historie har fungeret og kan fortsat fungere som et vigtigt læringsrum – et sted, hvor der er et enormt læringspotentiale, som det er umagen værd at udnytte. Det er dog ikke kun i lyset af *magistra vitae* tilgangens langstrakte historie, at den pointe aftegner sig.

Den samme forestilling – viser det sig – udgør et centralt omdrejningspunkt, når man begynder at udforske menigfolks historiebrug. *The Presence of the Past. Popular Uses of History in American Life* (1998) er den indtil videre mest detaljerede undersøgelse af lægfolks historieforståelse og historiebrug, og heri beskrives menigmand som en fortidsbruger (a user of the past), der til stadighed er på udkig efter brugbare fortider (usable pasts):

> *Looking at experiences (...) as the basic units for engaging the past presented respondents with two exciting possibilities that history teachers and textbooks had usually ignored: that participants could change the thing they experienced or that the experience could change them. And it was to these possibilities that they often returned as they drew on the past to shape the course of their lives. By thinking about the past as a reservoir of experience they could use it in their own lives*

and understand it in the lives of others. (Rosenzweig & Thelen 1998 s.38)

Det er ikke alene i en amerikansk sammenhæng, at det mønster har vist sig; man er også i det almene gymnasium begyndt at arbejde mere direkte med en historiebrugstilgang. Den undervisning blev evalueret af en gruppe historiedidaktiske forskere, og det er bestemt værd at medtænke, hvad evalueringsrapporten *Historie med samfundskundskab i det almene gymnasium* (2001) nåede frem til, når vi i dag skal overveje, hvordan historiefaget fremover skal profilere sig:

Besøgene viser, at eleverne generelt opfatter historie som et vigtigt fag. Eleverne finder i høj grad, at faget kan bruges i gymnasiets andre fag, og i forhold til dagligdagens medier giver faget vigtige redskaber til at forholde sig til nyhedshistorierne, dels relevant baggrundsviden, som kan nuancere dem. Det er vigtigt at lære historie for at kende sine egne rødder, men også vigtigt at forstå andres. (...) Evalueringsgruppen [vil] gerne understrege, at det er en styrke, at undervisningen i historie er samfundsorienteret med et aktuelt perspektiv (...). Evalueringsgruppen anbefaler, at arbejdet med nutids- og fremtidsperspektivet opprioriteres i undervisningen. Dette vil også imødekomme elevernes ønske om større nutidsrelevans og bidrage til deres erkendelse af og indsigt i egen og andres historicitet. (Historie med samfundskundskab 2001 s.44, 60 & 62)

Litteratur

Allen, Carl Ferdinand 1842, Haandbog i Fædrelandets Historie med stadigt Henblik paa Folkets og Statens indre Udvikling, 2.udg., København, Reitzels Forlag.

Arup, Erik 1977, "Kristian Erslev", i ds. Udvalgte afhandlinger og anmeldelser, bd.2, København: Selskabet for udgivelse af kilder til dansk historie, ss.465-481.

Engelstoft, Povl 1943, "Historie", ed. by Svend Dahl, Danmarks Kultur ved Aar 1940, bd. 7, København, Det Danske Forlag, ss.155–165.

Erslev, Kristian 1926, Historisk Teknik. Den historiske Undersøgelse fremstillet i sine Grundlinier, 2.udg., København, Gyldendal, 1926.

Erslev, Kristian 1937, "Historieskrivning. Grundlinier til nogle Kapitler af Historiens Theori", i K.

Erslev, Historiske Afhandlinger, bd. 2, København, Hagerups Forlag, 1937, pp.220-265.

Gram, Hans 1745, "Om Knud den Stores Reise til Rom, hvad Aar den er skeet", Skrifter, som udi det Kiøbenhavnske Selskab af Lærdoms og Videnskabs Elskere ere fremlagte og oplæste, bd. 1. København.

Historie med samfundskundskab i det almene gymnasium. Evalueringsrapport 2001, København: Danmarks Evalueringsinstitut.

Holberg, Ludvig 1913, "Introduktion til Natur- og Folke-Rettens Kundskab", i Ludvig Holbergs Samlede Skrifter, udg. af Carl S. Petersen, bd..1, København, Gyldendal, ss.513–690.

Holberg, Ludvig 1927, "Betænkning om Historier", i Ludvig Holbergs Samlede Skrifter, udg. af Carl S. Petersen, bd. 8, København, Gyldendal, ss.3–18.

Holberg, Ludvig 1928, "Synopsis historiæ universalis", i Ludvig Holbergs Samlede Skrifter, udg. af Carl S. Petersen, bd. 9, København, Gyldendal, ss.7–112.

Holberg, Ludvig 1935, "Epistler I & II", i Ludvig Holbergs Samlede Skrifter, udg. af Carl S. Petersen, bd. 15, København, Gyldendal, ss.273–681.

Jensen, Bernard Eric 1997, "Fagets dobbeltansigt – videnskab og politik i dansk faghistorie", i. Mangfoldighedens pris. Dansk faghistorie – en status, (= Den jyske historiker nr. 75-76), s.7-24.

Jensen, Bernard Eric 2000, "Historie som erindring – på sporet af menigmands historiebrug", i ds. (udg.), At bruge historie – i en sen/postmoderne tid, ss.196-226.

Jensen, Bernard Eric 2003, "En flabet og folkekær fagmand", i R. Dahlberg & P.H. Hansen (udg.), Anvendt historie. En bog om og til historikeren Søren Mørch, Gyldendal, s.187-213.

Jensen, Bernard Eric 2004, "Faghistorikeres historiebegreb. Baggrund, kendetegn og virkninger", Historisk Tidsskrift, bd. 104, ss.179–207.

Jensen, Bernard Eric 2006, "Historiebrugsdidaktik – om at etablere en ny slags historiedidaktik", i S. Ongstad (udg.), Fag og didaktikk i lærerutdanning, Universitetsforlaget, s.85-99 & 290-291.

Jensen, Bernard Eric 2008, "Danmarkshistorier som identitetspolitik", Historie, ss.150-156.

Jensen, Bernard Eric 2009, "Usable Pasts: Comparing Approaches to Popular and Public History", i Paul Ashton et al. (udg.), People and their Pasts. Public History Today, London, Palgrave-Macmillan, ss.42-56.

Jørgensen, Adolf Ditlev 1915, Fyrretyve Fortællinger af Fædrelandets Historie, 3.udg., København, Gad.

Jørgensen, Ellen 1939, "Chr. Molbech, den danske historiske Forenings Stifter", Historisk Tidsskrift, ss.1-63.

Jørgensen, Ellen 1943, Historiens Studium i Danmark i det 19. Aarhundrede, København: Den Danske Historiske Forening.

Jørgensen, Ellen 1960, Historieforskning og Historieskrivning i Danmark indtil Aar 1800, 2. udg., København: Den Danske Historiske Forening.

Koselleck, Reinhart 1979, " Historia Magistra Vitae. Ûber die Auflösung des Topos im Horizont neuzeitlich bewegter Geschichte", i ds., Vergangene Zukunft. Zur Semantik geschichtlicher Zeiten, Frankfurth/M., Suhrkamp, ss.38–66.

Munch, P. 1908, "Professor Kr. Erslev", Det ny Aarhundrede, bd.5, ss.435-445.

Munch, P. 1964, Erindringer 1924-1933, bd. 5, København: Udgiverselskab for Danmarks Nyere Historie.

Mørch, Søren 1996, Den sidste Danmarkshistorie, Gyldendal.

Olsen, Olaf 1988, "Den nye Danmarkshistorie", Danmarkshistorie, bd. 1, Gyldendal og Politiken, s.9-14.

Paludan-Müller, Caspar 1883,"Dansk Historiografi i det 18. Aarhundrede", Historisk Tidsskrift, bd. 4, ss.1–188.

Paludan-Müller, Caspar 1958, Et udvalg af hans optegnelser og breve, bd.1, udg. af Bjørn Kornerup, København, Gad.

Paludan-Müller, Caspar 1991,"Indledning til Historiens Studium", Danske Magazin, bd. 8.6.1–2, ss.35–209.

Rosenzweig, Roy & Thelen, David 1998, The Presence of the Past, New York: Colombia University Press.